

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Irodalomtudományi Doktori Program
Iskolavezető: Dr. P. Müller Péter DSc.

Samu-Koncsos Kinga

ABJEKTÍV LÍRA

A tárgyiasság öndekonstrukciója Nemes Nagy Ágnes költészetében

A doktori értekezés tézisei

Témavezető:
Dr. Bókay Antal DSc.

Pécs, 2021

I. A disszertáció elméleti háttere és célkitűzései

A „líra” fogalmát – Paul de Man líraelméletének sugallatára¹ – nem bizonyos típusú nyelvi struktúrák összefoglaló neveként, sokkal inkább olyan olvasási mód, folyamat jelölésére használjuk, amely „valamilyen alapvető értelemben destruktív, hiszen benne, általa elveszítjük »a diszkurzus feletti ellenőrzést«². A líra olvasása – amint azt a birtokos szerkezet kétértelműségével igyekszünk jelezni – kétrétegű gesztus: egyrészt „a bensőség primér olvasata, egyfajta elolvasása (nyelvesítése, fenomenalizálása) a más természetű (vágy, energia, indulat jellegű) bensőségnek”³, másrészt az immár szövegbe áttett, szöveggé-olvasott bensőségnek az értelmezése. A líra-olvasás (lyrical reading) mindkét mozzanatára (a bensőség-olvasásként felfogott irodalmi szövegre, illetve annak aktualizálására) jellemző, hogy bár igyekszik a tropikus folyamatot, dinamikát egyetlen jelentésbe zárni, elolvasni (ezt de Man antropomorfizmusnak nevezi), figuratív tendenciái ellen is állnak e lehetetlen fordításnak, amikor minduntalan megbontják, kijátsszák e szubjektív igazságok (képzelt) érvényességét. A Nemes Nagy-líra olvasásában mint a tárgyiasság öndekonstrukciójában a tárgyak de Man-i fenoménként gondolhatók el, melyről Bókay Antal így ír: „A líra a bensőségértelem megragadása céljából születik, miközben lényege szerint jelzi azt, hogy e bensőségértelem teljességében mindig megragadhatatlan, ezért a fenomenalizáció egyszerre út és akadály is a megmutatásban. [...] a lírai diszkurzusban a szubjektív tartalom mintegy negatívan, a fenomenálisra rákapaszkodva, de azáltal mégsem igazán megjelölve kap képviseletet. Egyszerre az és határozottan nem az.”⁴ Amikor a Nemes Nagy-líra aprólékos gonddal felépített tárgy-rendjei hangsúlyosan nem-azként buknak le, amikor e tárgyak hálózatáról hirtelen a tárgyak közti térre (a textus szálai által körbezárt hiány-szemekre) téved a tekintet, a bensőség helyettesítésének, az „objektív korrelatív” éles kontúrokat véső antropomorfizmusának való ellenállás radikális lázadása nyilvánul meg. Megtörténik annak beismerése, hogy ha a bensőség kifejezhetetlen (hiszen a libidinális metamorfózisok szabálytalan sorozataként adódó, visszahozhatatlan-ismételhetetlen testi zajlást a „kifejezés” ismételhetségen alapuló rendje elfojtja), akkor a bensőség kizárólag-ki-fejezhető, azaz mindig másként, máshol kell lennie: számkivetett⁵.

¹ Lásd különösen az Antopomorfizmus és trópus a lírában című Paul de Man-esszét, valamint Jonathan Culler és Bókay Antal vonatkozó megjegyzéseit. Paul DE MAN, Antopomorfizmus és trópus a lírában, = Uő, Olvasás és történelem: válogatott írások, vál. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, ford. NEMES Péter, Budapest, Osiris, 2002, 369–394.

Jonathan CULLER, Theory of the Lyric, Harvard University Press, 2015, a „lyrical reading” (líra-olvasás) de Man-i fogalmáról lásd különösen: 77-90. BÓKAY Antal, A lírai és olvasása, Helikon, 2016/3, 398-406.

² BÓKAY Antal, A lírai és olvasása, Helikon, 2016/3, 398-406, 401.

³ Uo., 400.

⁴ Uo., 405.

⁵ A kifejezés a dolgozat elméleti apparátusának meghatározó elemét, a Julia Kristeva-féle kivetés, abjekció gesztusát jelzi.

A tárgyias költészet – mely a tárgy, az objektum nyelvi jelenlétének eredendően filozófiai (elsősorban ismeret-, illetve szubjektumelméleti) elvére épül – mindig intellektuális költészet. A tárgyias beszédmód aktualizálása, amely a tárgyhöz mint mindenkori nem-énhez, másikhoz való viszony diskurzusát mozgósítja, termékenyíti meg, az elméletnek az irodalmi szövegértelmezésekben megszokottnál hangsúlyosabb jelenlétét feltételezi. Ha a líra műnemét a szubjektivitás artikulációjának játéktereként tekintjük, az objektív líra paradoxona úgy oldható fel, mint ami a szubjektivitást – a karteziánus megközelítésmódoktól élesen elhatárolódva – a tárgyak tükrében, egy gépezetszerű másik függvényében szemléli. Nemes Nagy Ágnes költészete olyan, mint egy negatív szövet, az identifikáció feltételül szolgáló, metonimikus eltolásokon keresztül jelzett tárgyak réseiben megnyilvánuló traumatikus hiányokhoz kötődik, azokhoz a helyekhez, ahol az én és a jelölés lehetősége, ugyanakkor lehetetlensége (f)elmerül.

A tárgyiasíthatatlanságot író tárgyias lírát, illetve a Nemes Nagy-líra e működést dedikáló köztesség-tapasztalatát posztstrukturalista gondolkodók elméleteire támaszkodva, elsősorban Jacques Lacan és Julia Kristeva nyelv- és szubjektumfilozófiája felől közelítem meg. Ez az olvasói habitus ugyanakkor nem teljesen idegen a Nemes Nagy-recepció⁶ meghatározó, a husserli fenomenológiából táplálkozó paradigmájától, annak ellenére sem, hogy attól lényegi pontokon eltér. Ahogyan Paul de Man⁷, Kristeva is gyakran mutatja be saját szubjektumelméleti pozícióját a husserli filozófiával való összevetésben: „bár a tétikus predikatív művelet és velejárói (a jelölt tárgy és a transzcendentális ego) mind érvényesek a poétikus nyelv jelölő ökonómiájára, annak csak korlátai: alkotó, kétségtelen, de nem az egészet átfogó korlátai.”⁸ A kristevai értelemben vett szubjektivitás a jelölőfolyamatok játékból adódik, „ezért hagyja meg Kristeva a husserli fenomenológia intencionális predikációját az identitás alapvető feltételeként, a jelölés folyamatát azonban a szubjektum heterogén szerkezetében, tudatos és nem tudatos modalitásaiban egyszerre, párhuzamosan helyezi el.”⁹ A tárgyias költészet működésmódjának decentrált szubjektumot tételező elgondolásához Bókay Antal József Attila-tanulmányai alakították ki a diszkurzív teret a magyar irodalomtudományban. Nemes Nagy Ágnes költői életművének újraolvasásakor a dolgozat e termékeny térhez kötődve kísérli meg saját tárgyiasság-képének, illetve a Nemes Nagy-líra tárgyiassághoz való viszonyának felvázolását.

⁶ A Nemes Nagy-befogadás közelmúltig ívelő tendenciáit kimerítően ismerteti Z. Urbán Péter disszertációja (http://real-phd.mtak.hu/216/1/Urbán%20Péter_disszertáció.pdf). A Schein Gábor nevével fémjelezhető fenomenológiai megközelítés, illetve a Pázmány Péter Tudományegyetemen működő Modern Líratörténeti és Líraelméleti Kutatócsoport vonatkozó eredményeihez jelen olvasat számos ponton kötődik.

⁷ Lásd például: Paul DE MAN, *Criticism and Crisis = Uő, Blindness and Insight: Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1983, 3-20.

⁸ Julia KRISTEVA, *Egyik identitásból a Másik(ba)*, ford. FARKAS Anikó, Helikon 1995/1-2., 62-79., 68.

⁹ KISS Attila Atilla, *Posztszemiotika. Ki olvas? = KISS Attila Atilla – HÓDOSSY Annamária, Remix. Ictus és JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1996, 9-28., 19.*

II. A disszertáció szerkezete és következtetései

Nemes Nagy Ágnes *lingua trauma*-ját,¹⁰ tanúságtevő, önfelszámoló, „sebesült”¹¹ mégis tárgyiaságát, amely egyszerre hordozza a re-prezentáció krízisét és a jelentés feltételül szolgáló elkülönöződés vágyát, Julia Kristeva abjekt-fogalmával jegyeztük el, és az objektív líra hagyományára reflektálva „abjektív líra”-ként határoztuk meg. A kristevai abjekt fogalmának egyik jelentése a különbségek játékterét (a lacani szimbolikust) megzavaró szent/iszonyatos nem-tárgy, amely az én és a másik, a jelölő és jelölt közti különbség, azaz a szublimáció feltételül szolgáló határ elbizonytalanításával kizökkenti a szubjektumot, visszaszédíti egy jelentést (szubjektumot) megelőző dimenzióba. Az abjekt olyan tárgy, gyakran testi produktum, amelynek lényege az elfelejethetetlenül hordozott, de kimondhatatlan vágyelözmény. Valami, ami megteremtődött, de ami sajátos teremtődése miatt nem fogadható el, nem mondható ki. (Éppen ez a dimenzió adja az abjekt másik értelmét: az abjekt-szakasz a szubjektumfejlődés legkorábbi szakasza, nullpontja, az anya-gyermek duálunió felbomlásának, az anya abjekciójának, a narcizmust fenntartó üresség születésének pillanata, azé az ürességé, amely egy még-nem-tárgy és egy még-nem-én között dereng föl.) A leggyakrabban említett, megvilágító abjekt-élmény a testből kilökött anyag, a hányadék, az ürülék, vagy éppen (az élet tárgyiaságából kivetett) holttesttel való találkozás, amely saját jövőnkre emlékeztet minket. De adott esetben abjektnek tekinthető a jog törekenységét, a szimbolikus rend inkonzisztenciáját felfedő esemény is, amely – minthogy vele szemben nem képződhet stabil én – szubjektum (tanú) és objektum nélkül zajlik. Nemes Nagy tárgyiasága annyiban tér el az objektív lírától, hogy tárgya a társadalmi-mitikus (érték)rend krízisét okozó traumatikus, tárgyiasíthatatlan hiánytapasztalat, amely a tárgyias technika szempontjából a tárgy hiányának tapasztalataként fogható fel, ugyanakkor a tárgyias módszer eszköztárát – a tanúságtétel lehetetlen szükségyszerűségének szolgálatában – megtartja. A klasszikus tárgyias módszert a dolgozatban a fantáziafolyamatokat (identifikációt) (e)motiváló lacani vágy-tárgy, az újra-megtalálendő objet (a) kulcsfogalmával magyarázzuk; az objet (a) illúziójának traumatikus lelepleződését követően a szubjektum önmagával mint semmivel (az újra-megtalálendőval mint soha-el-nem-veszettel, kizárólag hiányként létezővel) szembesül. Következésképp csak azáltal hordozhatja a traumatikus eseményt, csak azzal tehet róla tanúságot, ha újra és újra elfelejti önmagát

¹⁰ Lásd Hal Foster megállapítását a posztmodern művészetről: „Today there is a general tendency to redefine experience, individual and historical, in terms of trauma: a *lingua trauma* spoken in popular culture, academic discourse, art and literary worlds.” Hal FOSTER, *Obscene, Abject, Traumatic*. October, Vol. 78. Autumn, 1996, 106-124, 124.

¹¹ A „trauma” szó görögül sebet jelent. Vö. ezt a Lengyel Balázs által gondozott Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei (Osiris, Budapest, 2003) *A barna noteszből (1958-1960)* című, éppen a formatőr Szárazvillám háttérében megbúvó, kiadatlan verseket tartalmazó fejezetének mottóversével: „Naplót írok. Mít is tegyek. / Tudom: egy rézgarast se ér, / Úgy írok verset, mint ahogy / nyílt sebből folyik a vér.”

– a költői nyelv katartikus önfeledtségének horizonttalanítása révén. A tanúságtétel fogalma nem helyettesíthető az emlékezéssel. Az emlékezés az esemény űrjének szimbolikus feltöltését, strukturálását jelentené, amely eltávolítással jár. A Nemes Nagy Ágnes-féle poétika azonban éppen az esemény közelségét: kimondhatatlanságát írja meg; tehát nem a kimondhatatlant mondja ki (mint szándékai szerint a klasszikus objektív líra), hanem a tárgyilag artikulált kimondhatatlanságot jeleníti meg.

*

Az első, Az elveszett tárgytól a tárgy nélküli azonosságig című fejezet áttekinti a kutatás ívét: számba veszi a Nemes Nagy Ágnes költői életművének egyes fázisait fémjelző poétikai megoldásokat, e jegyek egymáshoz való viszonyát, illetve mindezek alapján indokolja és jellemzi saját teoretikus nézőpontját, bevezeti megközelítésmódjának kulcsterminusait.

A klasszikus tárgyiasság módszerének értelmezését a T. S. Eliot-féle „objektív korrelatív” fogalmából, illetve annak Nemes Nagy esszéiben foglalt interpretációjából indítjuk. E meghatározások szerint az objektív líra tárgya valamilyen – a szubjektum elől rejtett – szubjektív tartalom (Nemes Nagynál: „mögöttes”, illetve „névtelen”) tárgyi megfelelője, helyettese, amely egyszerre jelzi, ígéri e titokzatos többletjelentést, és fedi el azt, eltérítve a hozzáférési, (ön)olvasási kísérleteket. Minthogy Nemes Nagy verseinek tárgya igen gyakran a tárgyiasság technika, emblematisztikus poétikai szöveghelyek is tartalmaznak tárgy-definíciókat: a helyettes figyelemvonzó, jelzőfény-jellegét lásd pl.: „fény van minden tárgy fölött” (A tárgy fölött)¹²; eltakaró, apotropaikus funkcióját pedig: „csuklyás tárgyak” (Fák)¹³. E szöveghelyek a tárgyiasság stratégiát egyfajta metonimikus eltolások révén zajló ön-újra-felismerési folyamatként fogják fel, amelyben a szubjektivitás déjã vu-tapasztalatként adódik. Az objektív líra tárgy-fogalmát a Jacques Lacan-féle elveszett (azaz újramegtalálható) tárggyal, az objet (a)-val magyarázzuk, amely a szubjektum saját léthiányának helyfoglalójaként, kitöltőjeként kínálkozik, poétikai szempontból a jelentés többletéhez van köze, hiszen túlmutat önmagán, a szubjektumnak önmagát mint többletet ígéri. Nemes Nagy lírája azonban e helyettesek végtelen lebukásával a „mögétekintés” (önbeteljesítés, ön-újra-megtalálás) vágyának kifosztottságát jelzi, azt a tapasztalatot, hogy e helyettesek nem valamely többletet, csupán azt fedik el, hogy nem fednek el semmit: egy eredeti helyettesített (szubjektum) hiányát leplezik, azt, hogy a szubjektum léte helyfoglalóihoz kötött, csak helyetteseinek áruhájában, másikként lehet jelen – a többlet ígérete ezzel a hiány feltárójaként bukik le. Nemes

¹² NEMES NAGY Ágnes, A tárgy fölött = Uó. Összegyűjtött versei, Osiris, Budapest, 2003, 110.

¹³ NEMES NAGY Ágnes, Fák = Uo., 5.

Nagy hiány-tárgyai – szemben a klasszikus tárgyiasság visszatükröző, ön-újra-megtalálást, felismerést nyújtó struktúráival – összezavaró, az én-másik különbséget felfüggesztő, illetve a rendháló felbomlását (a reprezentációt fenntartó jelölő/jelölt közti távolság elmosódását) jelző alakzatok, melyekkel szemben nem képződhet szubjektum-pozíció. A kristevai abjektnek éppen az efféle határsértésekhez van köze, a jelentés fenyegető meghibásodásához, mindahhoz, ami lerombolja az identitást, a rendszert, a rendet, s a jelölő-szubjektum megképződésének visszaomlásáról tanúskodik, egy szubjektumot megelőző dimenzióba, ahol a jelentés és identitás egy én és másik nélküli tiszta különbség, köztesség helyfoglalójaként bukkan fel. Nemes Nagy köztesség-poétikája ugyanis – melynek kulcsverse az emblematis K között – kétség kívül azon a területen teljesedik ki, „ahol a Másik felbomlott”, s „az esztétika erőfeszítése – a szimbolikus felépítmény alapjaihoz való leszállás – abban áll, hogy a beszélő lény képlékeny határait újra kijelölje, a lehető legkorábbiakat, az eredet feneketlen mélységeihez, az őselfojtáshoz legközelebb.”¹⁴ Az abjekt fogalma a Nemes Nagy-líra kontextusában leginkább azokra a büntetésekre vonatkozatható, amelyek a jog törekenységét leplezik le, s amelyek lehetetlen és szükségszerű kimondásának az Újhold „katakлизмák után indult nemzedéke” elkötelezi magát.¹⁵ A Nemes Nagy-líra abjekt-tapasztalatot hordozó tárgyai poétikai szempontból már nem a jelentés többletét ígérnek, hanem annak összeomlásáról tanúskodnak; leleplezik a szubjektum tárgyiasságban bemutatott déja-vu-tapasztalatát: „Én láttam ezt. (Még sose láttam.) / Én jártam itt. (Még sose jártam).” (Én láttam ezt)¹⁶; s e leleplezett déja vu-tapasztalat, bármiféle identitáskonstrukció tarthatatlanságának tételezésével, a leleplezett déja vu-szubjektum presque vu-jét, „vértelen feltámadását” (uo.) írják.

A második, Genotextológia című rövid fejezet a korábban jelzett teoretikus alapokon értelmezi a költői nyelv fogalmát, ekként medret vájva a Nemes Nagy-lírárt jellemző írásfolyamatoknak.

A harmadik, A tárgyiasság megszüntetve megőrzése című fejezet elsődleges célja a tárgyiasság stratégia működésének (a bevezető fejezetnél részletesebb) feltárása, és az azzal való elszámolás, hogyan működik e művészi módszer akkor, ha az identifikációs folyamatokat jegyző vágy-tárgy helyén a szubjektum traumatikus (tárgyiasságíthatatlan) hiánytapasztalata tárul fel. A tárgyiasságíthatatlanhoz viszonyuló ellenidentifikációt, ismétlődő önelőrlést a tanúságtétel gesztusaként értelmezzük, amelynek a ricoeuritól eltérő logikát tulajdonítunk. E fejezet műelemzéseiben újraolvassuk Nemes Nagy emblematis szövegeit (Között, Fák, Ekhnáton-ciklus),

¹⁴ Julia KRISTEVA, Bevezetés a megalázottsághoz, ford. KISS Ágnes, Café Babel 1996/20., 169-184., 178.

¹⁵ Az „Auschwitz utáni versírás” Nemes Nagy Ágnes (és általában az Újhold) rettenetes, szükségszerű és lehetetlen önróbjája: „Hiszen ez volt a mi élményünk, mindnyájunké, nemzedékünké és az egész viláé; kínzó feladatunk volt, hogy Auschwitz után verseket írjunk, hogy felmérjük, elhebegjük a háborút és annak legmélyebb bugyrát, mintegy jelképét, a KZ-láger emberen túli sebeit. Meg is tettük a magunkét. Rendszerint úgy, ahogy tulajdonképpen kell is, a mondatok taréján egyensúlyozva, egy ködarabnyi hallgatással megdobva, költői tekintetünk szeme sarkával súrolva, ami csak így tehető láthatóvá.” NEMES NAGY Ágnes, Pilinszky = UŐ., Az élők mértana, I., szerk. HONTI Mária, Osiris, Budapest, 2004, 466-471, 469-470.

¹⁶ NEMES NAGY Ágnes, Én láttam ezt = UŐ. Összegyűjtött versei, Osiris, Budapest, 2003, 308.

és kimutatjuk, hogy a nyelv rendjéhez kötött jelölő- (vagy jel-ölő-) szubjektum között-léte, egy tárgy és szubjektum nélküli tiszta különbség kockázatához kötődve, egyszerre írja meg a jelentés krízisét és vágyát. Ezzel összhangban értelmezzük a tanúskodó művészet kompromittált vigasz-funkcióját. A szimbolikus rend törékenységét feltáró traumatikus esemény a nyelvi rendhez kötött jelölő-szubjektum identitását is válságba sodorja. Az identitás fikciójának megmentése a különbségek játéktérének, a „kiszakadt” jelháló „újrakötésének” mint a megszólalás lehetőségének visszaállítása árán lenne megvalósítható, ami azonban a Nemes Nagy-versek tanúsága szerint „iszonyatos” (A kín formái). A Nemes Nagy-líra tehát nem annyira a formátlan, kimondhatatlan kintől irtózik, sokkal inkább annak szavá tételétől („a kín formáinak rendezésétől”) – végső soron magát az irodalmat kompromittálja. Ebben a tagadásban, visszairásban, ellen-identifikációban, a (lacani értelemben vett) valós esemény űrjének szimbolikus feltöltése az – egyébként vonzalom-alapú – identifikációt eltörlő eseménynél is taszítóbb. A kimondás közönyét definiálja a kiadatlan, 1958 és 1960 között, az első Napforduló-versekkel egy időben keletkezett Délelőtt töredéke:

Tudod, mi a közöny? A föld
kidőlt, megdermedt s összetört
bazalt kérgén latolhatom:
mekkora volt a fájdalom.¹⁷

Nemes Nagy Ágnes költészete azáltal tanúskodik az eseményért, hogy a „kiszakadt” jel-háló űrjét utólag nem strukturálja, nem fe(le)di el: önfelszámoló tárgyiasságának szubjektuma e szakadék extázisában/iszonyatában a kimondhatatlanságnak ad hangot. A traumatikus hiánytapasztalat okozataként létező, „semmit meggazdagodott,”¹⁸ bármiféle identitását tekintve fikcióként leleplezett,¹⁹ tanúságtételében önmagát semmiként író, elidegenedett szubjektum esetében a költői identifikációt mint szimbolikus feltámadást a megtisztulási szertartások kényszeresen ismétlődő, lezárhatatlan folyamata váltja fel (A lovas, Széndioxid, az Ekhnáton-ciklus megtisztulási szertartásai, Éjszakai tölgyfa, Lélegzet stb.).

Ennek fényében lényeges elméleti adalék, hogy Kristeva a vallást és a művészetet az abjekt megtisztítására tett erőfeszítésünként fogja fel: „Az abject megtisztításának eltérő módjai – a különböző katarziszok – képezik a vallások történetét, egészen a valláson kívül vagy belül elhelyezkedő par excellence katarziszig, amit művészetnek nevezünk.”²⁰ A tárgyas technika megközelítéséhez a lacani nézőpontot is játékba hozva a művészetet az abjekt reszexualizált

¹⁷ NEMES NAGY Ágnes, Délelőtt = Uő. Összegyűjtött versei, 261-263.

¹⁸ NEMES NAGY Ágnes, Pilinszky = Uő., Az élők mértana, I., 466-471, 471.

¹⁹ A disszertáció fejezetei ezt a megfosztó gesztust, a szubjektum kismimmizését Slavoj Žižek Lacan-olvasatának megközelítésével „fantázián való keresztülhaladás”-ként, Kristeva megközelítésével „ön-megvetés”-ként vagy „ön-abjekció”-ként mutatják be.

²⁰ Julia KRISTEVA, Bevezetés a megalázottsághoz, ford. KISS Ágnes, Café Babel 1996/20., 169-184., 178.

helyettesének, az objekt (a)-nak a játéktereként képzelhetjük el. A mérhetetlent mérő (Mesterségemhez),²¹ a láthatatlant feltérképezni vágyó tárgyiasság technikái azonban „a folyton pusztulás óráiként” (Bűn)²² lepleződnek le a tanúságtétel logikájában. Ezt a működést verselemzéseink a reprezentáció abjekciójaként határozzák meg (kétértelműséggel jelezve, hogy a jelölésnek mint az esemény elfe/le/désének megtagadása, abjekciója csak a jelölés révén mehet végbe).

Már Nemes Nagy legelső kötetének alakzatai mint „a lehetetlen a-szubjektív, illetve a non-objektív lehetséges nyelve” kísérletet tesznek az abjekt ki-dolgozására, az abjekció szublimálására, folyton hangsúlyozva, hogy a „surrogó szavak” „síkosbőrű tette” (Bűn) képtelen kialakítani saját alanyát. Ugyanis miközben a Másik lebukásával a vallás funkcióját átvevő irodalom betölti „a hajdani szent szerepét a szubjektív és társadalmi identitás határán”, Kristeva kiemeli, hogy „a szublimáció nincs felszentelve. Bűnös.”²³ Az irodalom „megtisztító” gesztusa (amelyet a tárgyiasság technikában az ön-újra-felismerés tárgy-ígéretei hajtanak végre) Borges Lazarus Morelljével rokon, aki Kristeva értelmezése szerint „félelmetes Megváltó, aki csak azért támasztja fel rabszolgáit, hogy még jobban megölhesse őket.”²⁴ A Nemes Nagy-líra úgy tér ki e „feltámasztás” illuzórikus gesztusa elől, hogy végteleníti, horizonttalanná váltja az abjekció önkívületét:

Mert fény van minden tárgy fölött.
A fák ragyognak, mint a sark-körök.
S jönnek sorban, derengő végtelen,
fény-sapkában 92 elem,
mind homlokán hordozva mását –
hiszem a test feltámadását.²⁵

Az abjekció feneketlen mélységű törése jelenik meg Nemes Nagy szédítő tárgyaiban (a konkrét szakadék/szakadás-képektől²⁶ az aspektusváltásokon²⁷ át a heterotópiáig²⁸ és a mise en abyme-

²¹ NEMES NAGY Ágnes, Mesterségemhez = Uő. Összegyűjtött versei, 37–38.

²² NEMES NAGY Ágnes, Bűn = Uo., 14.

²³ Julia KRISTEVA, Bevezetés a megalázottsághoz, ford. KISS Ágnes, Café Babel 1996/20., 169-184., 182.

²⁴ Uo., 181. Az irodalom illuzórikus vágykielégítő gesztusa a legszembetűnőbben talán Thomas Mann aljas illuzionistájában, Cipolla figurájában ölt testet, aki egyszerre azonosul a fasizmus ideológiájával (explicite) és a – mindenkori – narrátorral (implicite: a narráció halogató mozzanatai Cipolla késését tükrözik, akinek manipulatív „varázserejét” a szöveg retorikai teljesítménynek tekinti).

²⁵ NEMES NAGY Ágnes, A tárgy fölött = Uő. Összegyűjtött versei, 110.

²⁶ „Az előbb még egy korcs borókafába / kapaszkodva álltam a szakadék / rézvörösének legszélén, belebámulva a nem-volt / és soha-több-nem-lesz képtelenbe” (Amerikai állomás); „amint hasadnak és szakadnak / a porcok, forgók, kőlapok, / amint feszítik véghetetlen, / széthasgató önkívületben / a fehér s a fekete mindennapos / néma villámcsapásai” (Között)

²⁷ „Szélesedő oszlopközök. / Szél fúj be a szavak között.” (Szél); „ment mozdulatlan, egy magasvasút / futott fölöttem” (Ekhnáton éjszakája); „A parkmezőben odatűzve / még lombtalan csemete-fák. / Emeli a szemet az ág” (Jegyzetek a félelemről); „Kábeltekercs egy sziklakőre téve; / egy villanszerelés emléke vagy jövője.” (A kertben)

²⁸ „Én nem tudom miért, mindig az állomások. / A régi szétbomló, a készülők.” (Amerikai állomás); „Szobrokat vittem a hajón, / és így süllyedtem el.” (Szobrokat vittem)

okig²⁹), a perem mámora – krízis és extázis színeváltozása – éppen oda rántja le a szubjektumot, ahonnan felemelkedhet.

A traumatikus eseménynek nemcsak tárgya nincsen, de alanya se – ezért lehetetlen a riceuri értelemben tanúskodni „róla”, illetve ezért nevezheti Dori Lamb a holokausztot „tanú nélküli esemény”-nek. A rettenetről való írás kísérleteit – Nemes Nagy korai versei szerint – a közöny hajtja. Ahol minden kimondás árulás, a kimondhatatlanságot kell szóvá tenni: a Nemes Nagy-líra önfelszámoló nyelvének határsértései – egyszerre hordozva a jelentés vágyát és válságát – a rettenetet írják (és nem a rettenetről írnak). A Nemes Nagy-líra lehetetlen tanúságtétele a lacani értelemben vett Szimbolikus, a törvény törekenységére mutat rá, s fikcióként leplezi le az értelem konstrukcióit. Nemes Nagy emblemikus abjekt-alakzata, a szembe-fordított tükrök nemcsak mise en abyme-ként, végtelen, befelé tartó mélységet feltáró reflexióként, hanem kölcsönös metalepszisként, a valóság és a fikció közti különbség elbizonytalanodását jelző alakzatként is értelmezhető („a valóságtól tanultunk szürrealizmust” – írja Nemes Nagy Arckép az időben című esszéjében). Az emlékezhetetlen esemény a valóságot bármikor-fikcióként-leleplezhetőként mutatja meg. Az identifikációnak ezt a krízisét idézi meg a Nemes Nagy-líra tárgy nélküli tárgyiassága ismétlődő összeomlásaival, miközben a tárgy hiányát úgy mutatja fel, mint amelynek elgondolhatatlan seholjából, semmijéből egy elgondolhatatlan új felmerülhet.

A negyedik, A levegő dicsérete című fejezet verselemzése a kései Nemes Nagy-lírából merítenek, s a fentiekben említett, a jelentés és identifikáció lehetőségi/lehetetlenségi feltételeként értett köztesség megtisztításának alakzatait vizsgálják, és a derridai „horizont nélküli várakozás” (Hit és tudás) etikájával jegyzik el Nemes Nagy Ágnes tárgyiasságának öndekonstruációját.

Érvelésünk szerint Nemes Nagy Ágnes költészetében a művészet vigasza a tanúságtétellel – mint a nyelvi-társadalmi rend válságát okozó esemény ürjének el nem fe(le)désével – szerves kapcsolatban áll; a Nemes Nagy-vers esztétikai örömforrásként e roncsoltsághoz való viszonyában válik hozzáférhetővé. Nemes Nagy Ágnes lírájának tanúságtétele a tárgyiasság abjekciója, mely szakralizálja a „rend hálójának” (A kín formái) szétfoslását: „az érvek foszló szélein a szárny” (Között)³⁰ a halált a feltámadás feltételévé teszi: „Az abjekció olyan feltámadás, ami a halálon (az én halálán) át teljesül. Alkímia ez, a halálösztönt életlendületté alakítja át, új értelmet közvetítve.”³¹ A József Attila-i folyamatosan szétfosló „törvény szövedékét” (Eszmélet) alkotó csillagok Nemes Nagy hirtelen aspektusváltásával alakból háttérre, „csillagsebekké” (Ház a hegyoldalon)³² válnak,

²⁹ „S jönnek sorban, derengő végtelen, / fény-sapkában 92 elem, / mind homlokán hordozva mását – ” (A tárgy fölött); „csuklyás tárgyak” (Fák); „az ég s az ég között” (Között)

³⁰ NEMES NAGY Ágnes, Között = Uő. Összegyűjtött versei, 79-80.

³¹ Julia KRISTEVA, Bevezetés a megalázottsághoz, ford. KISS Ágnes, Café Babel 1996/20., 169-184., 177.

³² NEMES NAGY Ágnes, Ház a hegyoldalon = Uő. Összegyűjtött versei, 163-172.

önmagán túlmutató sebesültséggé, a hiány többletévé, a halál mögöttesének át-tetszésévé, átragyogásává az „éjszaka vásznain” (Ekhnáton éjszakája).³³

A mögékerültség mögötteséről mint a reprezentáció kríziséről és vágyáról szól tehát a Nemes Nagy-líra: a sebről, amely stigma, az ürülekről, amely „vigasz-kosz” (Eső, hó [Dalmát kutyák?] Gőzölögnek)³⁴; a dolgozat verselemzéseiben bemutatott jellegzetes aspektusváltó és tükröző szerkezetek egyszerre rettenet és remény köztes helyei, melyek a jelölő és a jelölt, az én és a másik közti határ sérülését, megrázkódtatását és az e határra irányuló vágyat hordozzák.

A sokat tárgyalt Nemes Nagy Ágnes-i köztesség-tapasztalat tehát szempontunkból a reprezentáció feltételül szolgáló szakadék, az abjektótól való távolság, azaz a szignifikáció, a szublimáció és a katarzis vágyaként, ugyanakkor a jelölő és a jelölt közötti határfelület sérülésének traumatikus élményeként, a (jelölőlánc működését meghatározó) különbségtétel bukásaként, az önmaga materialitásával szembesülő szubjektum megsemmisülésének múltra és jövőre egyaránt vonatkozó tapasztalataként olvasható. A „között” az ontológiai és nyelvfilozófiai értelemben vett lét és nemlét fordulópontjára utal, a re-reprezentáció szabályainak lelepleződését (Velence: „nem tudni, meddig ér az ég”)³⁵ és a jelentés feltételül szolgáló szublimáció vágyát (Utazás: „a tenger épp az égig ér”)³⁶ egyszerre hordozza.

Ha az objekt (a) költészete, az objektív líra, a hely nélküli helyfoglalók költészete, akkor a kisemmizett tárgyiasság, amit abjektív lírának nevezünk, a helyfoglalók nélküli helyé, a betölthetetlen üré, ami a szubjektum. A Nemes Nagy-líra erőfeszítései olyan rendekre irányulnak, amelyek minduntalan tarthatatlannak bizonyulnak; s ezáltal a rendek közeire, hiányaira. Lenyűgöző struktúrái a rend traumatikus lehetetlenségének kataton vallomásai. Ez az öndekonstruáló gesztus, szédítő tárgyainak elő-állítása/bemutatása (a freudi Vorstellung értelmében – lásd erről bővebben a Szemben a lírával című fejezetet) áldozatbemutatás. Az áldozat az istenségnek abból a célból felajánlott adomány, hogy az áldozó megnyerje magának valamely felsőbb lény jóindulatát, vagy legalább elhárítsa magától haragját, büntetését. A Másik összeomlása után a Nemes Nagy-líra mint feláldozandó természetesen az elhárítás abjekciós-megtisztító mozzanatával rokon, „majdnem látott” képei a par excellence apotropaikus képteremtés³⁷ vágyát mutatják; ima az imáért, az átlátszóságra szegezett tekintet, a levegő dicsérete. „A levegő nagy ruhaujjai” (Között) a felénk nyújtott védő kar, a nagy szárnyát ránk borító virrasztó éji felleg helye.³⁸

³³ NEMES NAGY Ágnes, Ekhnáton éjszakája = Uo., 106–108.

³⁴ NEMES NAGY Ágnes, Eső, hó [Dalmát kutyák?] Gőzölögnek = Uo., 310.

³⁵ NEMES NAGY Ágnes, Velence = Uo., 232-233.

³⁶ NEMES NAGY Ágnes, Utazás = Uo., 30.

³⁷ A képteremtés védelmező funkcióját a lacani tekintet és képernyő kapcsán az Abjektív tekintet című fejezet tárgyalja. Ebből a szempontból különös adalékkal szolgál a „tárgy” szó etimológiai kapcsolata a „pajzs” francia megfelelőjével, amire a Fák elemzésekor térünk ki.

³⁸ A Között, a Himnusz („Nyújts feléje védő kart”) és a Nem tudhatom („Nagy szárnyadat borítsd ránk virrasztó éji felleg.”) sorait vetem össze.

A zárófejezet röviden kitekint Tandori Dezső költészetére, a dolgozatban bemutatott nézőpont szerint ugyanis Nemes Nagy Ágnes poétikai kísérletei Tandori Dezső költészetében találnak legértőbb olvasójukra. Tandori paradigmaváltó kötetének, az Egy talált tárgy megtisztításának³⁹ a dolgozatban vázolt tárgyiasság koordináta-rendszerében történő értelmezése megvilágíthatja Tandori elemi Újhold-kötődésének⁴⁰ líraelméleti vonatkozásait.

³⁹ TANDORI Dezső, *Egy talált tárgy megtisztítása*, Magvető, Budapest, 1973.

⁴⁰ Lásd például: TANDORI Dezső, *A semmi napja mielőtt*, Kortárs, Budapest, 2008. Illetve: TANDORI Dezső, *Rilke és angyalai. Önéletírás égiekkel*, Kortárs, Budapest, 2009

